

Rummelplatz

(Kermis)

Werner Bräunig

Rummelplatz

(Kermis)

VERTAALD UIT HET DUIJS
EN VAN EEN NAWOORD VOORZIEN
DOOR JOSEPHINE RIJNAARTS

Lebowski Publishers, Amsterdam 2014

Deze uitgave kwam mede tot stand dankzij een subsidie van het cultuurprogramma van de EACEA/Europese Unie

Cultuur

De vertaalster ontving voor deze vertaling een werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Oorspronkelijke titel: *Rummelplatz*, Werner Bräunig, roman, onder redactie van Angela Drescher

© Aufbau Verlag GmbH & Co. KG, Berlin, 2007

© Vertaling uit het Duits en nawoord: Josephine Rijnaarts, 2014

© Nederlandse uitgave: Lebowski Publishers, Amsterdam 2014

© Auteursfoto: Billhardt – Camera Work

Omslagontwerp: Dog and Pony

Typografie: Perfect Service, Schoonhoven

ISBN 978 90 488 1926 3

ISBN 978 90 488 1927 0 (e-book)

NUR 302

www.lebowskipublishers.nl

Lebowski Publishers is een imprint van Dutch Media Books bv

INHOUD

Deel I 5

Hoofdstuk I 7

Hoofdstuk II 35

Hoofdstuk III 59

Hoofdstuk IV 71

Deel II De vrijheid van gevangenen 93

Hoofdstuk V 95

Hoofdstuk VI 132

Hoofdstuk VII 167

Hoofdstuk VIII 198

Hoofdstuk IX 234

Hoofdstuk X 247

Hoofdstuk XI 289

Hoofdstuk XII 311

Hoofdstuk XIII 350

Hoofdstuk XIV 374

Hoofdstuk XV 411

Deel III Nenia op de dood van een arbeider 431

Hoofdstuk XVI 433

Hoofdstuk XVII 453

Hoofdstuk XVIII 487

Hoofdstuk XIX 525

Hoofdstuk XX 551

Nawoord 587

Noten 597

Deel I

HOOFDSTUK I

De nacht van twaalf op dertien oktober kwam in de Duitse bossen tot rust; een vermoeide wind sloop over de akkers, slofte door de donkere steden van het jaar vier na Hitler, kroop in de ochtend-schemering oostwaarts over de Elbe, klom over de kammen van het Ertsgebergte, plukte aan de spandoeken die slap in de ruïnes van Maagdenburg hingen, daalde door de beukenbossen op de Ettersberg behoedzaam af naar het standbeeld van de twee grote denkers en de huizen van de nog grotere vergeters, woei het stof van de bruinkoolmijnen op, ging in de reusachtige vlag voor de Berlijnse universiteit aan Unter den Linden even liggen, ruiste over de Brandenburgse zandvlakten en verdween ten slotte in het laagland ten oosten van de Oder.

Het was een kille nacht en de mensen in de slecht verwarmde huizen rilden. De herfstkou kroop in hun omhelzingen en hun eenzaamheid, hun verwachtingen en hun onverschilligheid, hun dromen en hun twijfels.

De toespraken waren verstomd, de betogingen afgelopen, de proclamaties roteerden tussen de cilinders van de krantenpersen. Straten en pleinen dampten in het ochtendlicht. De arbeiders van de ochtendploeg waren op weg naar de fabrieken. De aanplakbiljetten verlepten in de wind.

Hermann Fischer was die ochtend van de dertiende oktober vroeger wakker geworden dan anders. Eerst dacht hij dat het door de kou kwam. Maar toen hoorde hij het gekreun van de overbelaste ZIS-bussen die in de tweede versnelling de Rabenberg op zwoegden en hij dacht, klaarwakker opeens: Daar heb je de nieuwelin-

gen. Die dertig, veertig man zonder wie ze in de mijn misschien nog een dag of twee, drie vooruit hadden gekund, misschien ook nog een week, als er zich voor de verandering eens geen incidenten voordeden, geen instorting in een galerij, geen wegverschuiving, geen productieverlies. Ze waren al veertien dagen aan het foeteren, schrijven en bellen, Fischer had de hoop al bijna opgegeven. Maar gisteravond had hij ineens een telefoontje van de objectleider gekregen. En Fischer besepte nu ook dat hij niet alleen vanwege de kou zo slecht had geslapen en zo moe was, maar vooral vanwege de onzekerheid of ze ook echt zouden komen, of iemand ze niet toch op het laatste moment voor zijn neus zou wegkappen.

Fischer stond op. Zoals elke ochtend zette hij zonder te kijken de radio aan. Hij liep naar het waslokaal, goot haastig een kan water in zijn nek en droogde zich met de linnen handdoek af. Toen hij weer in zijn kamer kwam, tetterde de luidspreker het ochtendnieuws door de barak. Zoals we vandaag werken, zullen we morgen leven, had iemand gezegd. In de kamer ernaast werd op de muur gebonsd. Fischer zette de radio zachter.

Zijn rubberlaarzen waren nog klam, hoewel hij ze gisteravond had volgestopt met oude kranten. Ook zijn leren jopper rook nog muf, naar brak water. In het voorbijgaan bekeek hij zichzelf even in de oude scheerspiegel naast de deur – zijn ingevallen, stoppelige wangen, zijn vermoeide ogen. Toen liep hij naar buiten.

De kampbeheerder stond al voor de deur, hij was even nors als altijd en beantwoordde Fischers groet met niet meer dan een onverschillig knikje. De lucht was minder vochtig dan gisteren. Fischer hoorde weer het gedreun van de ontploffingen, dat de laatste dagen overstemd was door het geluid van de regen. In de Teufelsschlucht schoten ze mondgaten open. Het was al zo licht dat hij tot in het dal kon kijken. Hij herkende het silhouet van de schoorsteen van de papierfabriek, waar lichtgrijze wolken uit Bohemen langzaam overheen dreven. Het was een van de grootste papierfabrieken van Europa, maar dat besepte hierboven bijna nie-

mand. Sinds bijna van de ene op de andere dag de Wismut AG uit de grond was gestampt, het onafzienbare mijnbouwbedrijf dat zich over het hele gebergte uitstreckte tot in het Vogtland en Thüringen, waren de proporties uit het oog verloren.

De laatste kilometer van de provisorische autoweg die twee jaar geleden door het bos was aangelegd, was door de regen van de afgelopen dagen weggespoeld. De z1s-bussen stopten nu duizend meter eerder.

Vanaf de rand van het barakkenkamp zag Fischer de stoet nieuwelingen de berg op komen. Moe van het slaapgebrek sjokten ze omhoog, met matte gezichten, die van hieruit beklemmend veel op elkaar leken. Ze liepen gebukt en soms struikelend onder de last van hun koffers en rugzakken. Velen van hen droegen gewone, lage schoenen; als ze van het smalle sintelpad af raakten dat nog van de straat over was, bleven ze soms in de modder steken. Hun jassen waren gekreukt en grauw. Even grauw als deze oktoberochtend met zijn koude hemel, de roerloze sparren en de bedompte geur van rottende boomstronken. Fischer probeerde de hoofden te tellen, maar ze dansten op en neer en hij haalde ze telkens door elkaar, zodat hij het ten slotte opgaf.

Hij dacht: Zo ben ik hier ook ooit aangekomen. Hij zag de kleurloze, stille gestalten naderbij sjokken en ineens be kroop hem de moeheid van zijn halve eeuw. Hij kon erover meepraten, over die reis naar een onzekere toekomst. De ochtendschemeringen die niet wisten wat de avond bracht. Gisteren, toen hij tijdens de betoging naast Zacharias liep, had hij zich korte tijd vrij en vol energie gevoeld. Een paar uur was hij jong geweest, ongebroken door de last van de vele beproevingen, de doorstane en de niet doorstane. Maar vandaag begon het gewone leven weer. Vandaag was hij weer mijnopzichter en verantwoordelijk voor de productie, die al tot 92 procent was teruggelopen. Weer partijsecretaris en verantwoordelijk voor die nieuwelingen daar, hopelijk zaten er in ieder geval een paar partijgenoten bij. In die eerste jaren na de oorlog hing het lot

van de wereld een eeuwigdurende seconde af van de productie van de Duitse uraniummijnen en Fischer was een van de weinigen die daarvan op de hoogte waren. Kernenergie – een kwestie van leven of dood. De wereld had Hiroshima meegemaakt.

Fischer zag de volgende dag, zondag, opgaan aan een hoop klusjes, hij was moe, heel moe, de afgelopen veertien dagen was hij nauwelijks uit zijn laarzen geweest. Uit het kamp kwam het geluid van rammelende koffiekannen en rubberlaarzen die over de houten trappen van de barakken sloften, de kompels van de ochtendploeg haalden koffie in de keuken. Fischer keek nog een keer naar de nieuwelingen, hij kon de gezichten nu onderscheiden en vroeg zich even af wat er omging in die gebogen hoofden, achter die voorhoofden, onder die haardossen. Toen draaide hij zich om en liep terug naar het kamp. Uit de schoorstenen kringelde rook, een paar kompels hadden het raam opengezet en lieten de ochtendlucht binnen. Hij liep langs de groene schutting die het mijnterrein en het kamp van elkaar scheidde en groette de Sovjet-Russische wachtpost die door het luik van de houten wachttorens keek, een jonge jongen van negentien, misschien twintig, die zich in zijn houten hokje kennelijk zat te vervelen. Ten slotte ging hij de inschrijfbarak binnen, het saaiste van de dertig houten huizen.

De kampbeheerder zat in het kantoortje een potlood te slijpen. Hij keek nauwelijks op toen Fischer binnenkwam, legde zijn papieren recht en vroeg: ‘Hoeveel?’

‘Ongeveer veertig,’ antwoordde Fischer.

Toen liep hij naar de telefoon en liet zich doorverbinden met de Russische mijndirecteur. Polotnikov kon je op elk moment van de dag of de nacht bellen, op een geheimzinnige manier slaagde hij erin altijd bereikbaar te zijn. Hij was in de oorlog tankofficier geweest, hij was in zijn T34 van Moskou naar Berlijn gereden, via de Wolga, de Weichsel en de Oder. Tegenover de Duitse kompels gedroeg hij zich afstandelijk, achterdochtig bijna, ook tegenover Duitse partijgenoten. In Polotnikovs werkkamer rook het altijd

een beetje naar wodka en zelf zei hij: 'Polotnikov zuipt als een eskadron dragonders en kan zelfs tegen salpeterzuur.' In elk geval kreeg hij het voor elkaar twintig uur per dag in touw te zijn.

Fischer bracht hem op de hoogte van de komst van de nieuwelingen.

'Veertig? Op de kop af achtendertig,' zei Polotnikov. 'Zoek er maar vijftien uit voor de middagploeg.'

Terwijl ze aan het praten waren, verzamelden de nieuwelingen zich buiten voor de barak. Fischer kon ze door het raam zien. Ze zetten hun koffers en plunjezakken neer, een paar rolden een sjekkie, sommigen stonden in groepjes bij elkaar. De meesten zaten op hun koffer voor zich uit te staren. Velen van hen waren nog heel jong.

Fischer zag vlak bij het raam een mager kereltje van hooguit achttien op zijn spullen zitten en dacht: Lieve hemel, het nieuwe Duitsland begint glansrijk! De jongen zag eruit alsof hij ieder moment flauw kon vallen. En dat zal hij straks wel doen ook, dacht Fischer. Dertig vaarten omlaag, dertig omhoog, honderdtachtig meter, en dat elke dag, en boren zonder boorzuil, en dubbele diensten, en honden volscheppen zonder zool... Hij zag ze staan met hun rugzak van de Wehrmacht, de grauwe houten koffer uit krijgsgevangenschap, hij zag twee-, drie- en vierentwintigjarige met de rusteloze, wantrouwige, waakzame ogen van ontheemde vluchtelingen, en slechts hier en daar een kalm gezicht, slechts hier en daar een zelfverzekerde blik. Velen van hen waren volwassen geworden zonder ooit de kans te hebben gehad om jong te zijn.

De kampbeheerder was naar buiten gelopen en legde hun, op de norske toon die hem eigen was, uit wat er de volgende minuten en uren ging gebeuren.

Christian Kleinschmidt dacht: Dit is dus de Wismut. Barakken, troep, houten schachttorens die er weinig vertrouwenwekkend uitzien, nog meer troep en dat verkreukelde mannetje dat bij

het praten zijn lippen nauwelijks van elkaar doet. Het mannetje mompelde iets over plaatsing, maaltijdbonnen, wollen dekens en keukentijden. Het stond daar even plechtstatig als de evangelist Marcus die kond doet van de wonderbare broodvermenigvuldiging. Maar hij, Christian Kleinschmidt, had lak aan evangelies. Vooral aan dat over goede en toereikende voeding – bij toereikende arbeid uiteraard. Hij dacht: Hier sta je, je gymnasiumdiploma op zak, en die brief waarin ze je inschrijving op de universiteit voor onbepaalde tijd uitstellen en je bij wijze van troost aanraden je voorlopig met een praktisch beroep bezig te houden. Vooral de ertsmijnbouw zou dringend behoefte aan arbeidskrachten hebben. Hier sta je, je kunt niet anders. God helpt je niet, amen. Helaas had hij een voor deze tijd totaal ongeschikte vader uitgezocht, hij had beter uit zijn doppen moeten kijken toen hij achttien jaar geleden op de wereld werd gezet.

Het mannetje zei: Schade aan het uitgereikte linnengoed wordt ingehouden op het loon, verlies wordt ingehouden op het loon, voortijdige slijtage ingehouden, moedwillige beschadiging... Christian stootte zijn buurman aan, maar die keek suf voor zich uit.

Zeer begaafd, had klassenleraar Buttgercit gezegd, zeer begaafd. In elk geval mocht de gewezen korporaal weer lesgeven. Hij had destijds trouw en braaf gedaan wat hem was opgedragen en wist ook tegenwoordig weer precies de weg in de doolhof van goed en kwaad, van recht en onrecht. Het *Communistisch manifest* had hij in een verloren uurtje geleerd. Nazi was hij nooit geweest. Hij dreunde nu het 'Proletariërs aller landen' op zoals hij vroeger Hans Fritzsche en de *Völkischer Beobachter* had nagepraat.

Intussen mocht hij, Christian Kleinschmidt, naar de mijn om stenen te scheppen en met zijn kop tegen de muur te lopen. Natuurlijk bestond er geen collectieve schuld, dat had de grote Stalin nadrukkelijk gezegd in het artikel dat maar liefst twee keer uitgebreid was behandeld in de klas. En wat de grote Stalin zei, moest je voor waar aannemen, unaniem. Punt uit.

Veel plezier had hij niet aan hen beleefd. Niet aan Buttgerit en al helemaal niet aan Göring, de leraar Russisch. De hele school was tegen Göring. Het was een regelrechte aanfluiting, een leraar Russisch die Göring heette, daar waren ze het allemaal over eens. Ze hadden in het nagekeken en teruggegeven huiswerk Russische woordjes die goed waren achteraf zelf met rode pen aangestreept, waren daarmee naar de dirk gestapt en hadden de geschiktheid van de heer Göring ter discussie gesteld. De dirk had hen geloofd en Göring was drie dagen heel timide door het schoolgebouw gesloten; hij had gedacht dat hij alle trucjes kende, maar dit was voor hem iets nieuws, en hij had hun niet eens iets ten laste kunnen leggen. Christian was er een keer in geslaagd met krijt de grote, lichtende letters PG op de rug van Buttgerits colbertje te schrijven. Partijgenoot, NSDAP-lid. Buttgerit had er de hele eerste pauze mee over het schoolplein lopen paraderen, de andere leraren hadden net gedaan of ze niets merkten, Buttgerit was ook bij hen niet geliefd. Christian was toen wekenlang de held van de school geweest en Buttgerit was nooit te weten gekomen wie hem die streek had geleverd. Maar hij had op zijn manier wraak genomen op iedereen die hij verdacht. De kleine Pinselstein bijvoorbeeld had hij langzaam maar zeker de vernieling in geholpen met eindeloze aantekeningen in het klassenboek en bij het minste of geringste een brief aan zijn ouders. Buttgerit wist dat advocaat Pinselstein in dat soort zaken niet met zich liet spotten.

De kampbeheerder had inmiddels van hun transportbegeleider een lijst gekregen en begon namen af te roepen: Ahnert, Bertram, Billing, Buchmeier... Na vier namen noemde hij telkens barak- en kamernummer, waarna de vier hun koffer en andere spullen pakten en langzaam het kamp in liepen. Daumann, Dombrowski, Drescher, Eilitz...

Het is geen ramp, had zijn vader gezegd. Werken is geen schande. Hij had voor elke situatie een spreekwoord, citaat of gezegde bij de hand. Soms hielp dat ook. Erhardt, Feller, Fichtner, Fuhlgrave...

En hij had gezegd: Wat rondkijken in de wereld kan geen kwaad. Thuis was het natuurlijk ook maar een saaie bedoening.

Later hadden ze het standbeeld van Theodor Körner van zijn sokkel gehaald, omdat Körner een oorlogspropagandist was geweest en Buttgereit met hem wegliep. Overigens hadden ze het na een tijdje weer overeind gezet, een misverstand, zeg maar. Dat hij met de beste examencijfers van de klas niet naar de universiteit mocht, terwijl anderen die met de hakken over de sloot waren geslaagd, met open armen werden ontvangen omdat hun vader toevallig monteur was of op tijd bij de partij was gegaan, was vast ook een misverstand. Hunger, Illgen, Irrgang, Kaufmann... Saaie bedoening, zeg dat wel. Niet dat hij bang was voor de mijn, volstrekt niet. En als het wel zo was, zou hij niets laten merken. Kleinschmidt! Stil maar, ik kom al. Kleinschmidt, Loose, Mehlhorn, Müller...

Ze gingen op weg om huisnummer 24 te zoeken. De groep wachtende mannen was geslonken, er stonden er nog een stuk of vijftien, zestien. Het was inmiddels helemaal licht geworden, een diepblauwe hemel schemerde door de lichtgrijze wolken en wierp af en toe een bundel zonnestrallen over het land. Maar het rook nog steeds naar verrotting, de paden tussen de barakken waren drassig en de grond dampte.

Christian liep achter de andere drie aan. De dikzak voor hem was Mehlhorn, Christian had daarstraks, toen de dikzak bij het afroepen van de namen zijn stramme 'present!' brulde, vlak bij hem gestaan. Mehlhorn droeg een propvolle ransel; hij had hem niet goed dicht gekregen en er stak een stuk krant uit. Christian kon een kop ontcijferen: MARGARINE IS GEZONDER. Altijd als de boter in Duitsland schaars was, toonden chemici de heilzaamheid van margarine aan.

De rode cijfers op de muren van de barakken waren verbleekt, van sommige waren alleen nog een paar streepjes verf over. De dikke Mehlhorn vroeg een kompel die met een tuinslang zijn rub-

berlaarzen afspoelde, waar nummer 24 was. Ze bleken al te ver te zijn, ze hadden de afslag gemist, het huis stond een stukje buiten het kamp op een heuveltje. Ze keerden om.

Ze schuifelden over de glibberige grond tussen de boomstronken, tussen de kleurloze bosjes gras, tussen de eentonige barakken, allemaal even kil en kaal, ze ontweken de plassen, gleden soms uit, trokken hun voeten uit de modder en schuifelden verder. Christian was geradbraakt na de slapeloze nacht, eerst beneden in het kantoorgebouw, later in die benauwde bus met zijn slechte vering. De banden van zijn rugzak sneden in zijn schouders, zijn koffer hing als een blok lood aan zijn gevoelloze arm. Hij spande zijn rug, richtte zich op en sjoerde zijn rugzak een eindje omhoog, maar zakte meteen weer terug in de kromme houding die zijn ademhaling belemmerde en zijn ribben indrukte. Hij kon niet meer zeggen in welke richting ze waren gelopen, de ene hoek leek op de andere, het ene blinde raam op het andere, de damp uit de bodem schitterde voor zijn ogen, de huizen kwamen op hem af, wankelend, direct zouden ze instorten. De ruiten zouden kapotspringen, de daken inzakken, alleen de vlammen ontbraken, de ontploffingen, de rode hemel, de uitzinnige angstkreten, de hitte en het vuur ontbraken, maar de grond bewoog net als toen. Zijn vader liep voor hem, struikelend, zijn rugzak, die enorme homp zeildoek, drukte hem omlaag, margarine is gezonder, maar hij voelde zijn moeder niet meer achter zich, mijn moeder, wacht nou even. De anderen wachtten niet. Ze strompelden verder. Vlak achter hem kwam met veel geraas een muur naar beneden, hij kreeg een steen tegen zijn schouder die hem tegen de grond sloeg, hij kwam weer overeind, hij moest verder, verder, die vóór hem wachtten niet, de stad verging, de wereld verging, verder. Maar hij kon niet verder. Hij wierp zich op de rokende puinhopen, op de plaats waar net nog een straat was geweest, hij wroette in het puin tot zijn handen bloedden, hij schreeuwde. Naast hem werd een man verpletterd door een brandende balk. De reusachtige golf die hem optilde en weer liet vallen voelde hij niet,

hij klampte zich vast aan de voet van een geknakte lantaarnpaal. IJzeren balken, vensterbanken, mensen tolden langs, maar de bom was ergens neergekomen waar al geen huis meer stond, hij kon alleen hen die al bedolven waren nogmaals de lucht in slingeren. Van boven werden brisantbommen op de brandende stad gegooid, brisantbommen achter de brandbommen aan, en telkens nieuwe fosfor. De brandende fosfor vrat zich door de stenen heen, kroop naderbij, tramrails staken uit de straat omhoog, de lucht drong als gloeiende lava zijn longen binnen, zijn dove trommelvliezen hoorden geen geschreeuw meer, tot hij ineens die hond zag, het zwarte hondje met zijn verschroeide vacht, dat trillend en hijgend tegen hem aan kroop en zijn kop onder zijn arm duwde om niets meer te hoeven horen of zien. En hij dwong zichzelf weer op te staan, een brullende schim. Er raasde iets over hem heen, een brandend vliegtuig dat alle schoorstenen wegsloeg en een kilometer verder tegen de brandende toren van een brandende kerk ontplofte. Hij wankelde verder, de rook in, naar de barstende muren, langs een vrouw, een fakkel die met haar hoofd tegen een reclamezuil rende, en het verschroeide zwarte hondje kroop jankend rond zijn benen. Hij kwam in een straat die afliep, het asfalt was heet en plakkerig, hij wist niet waar hij was. Maar hij had een doel. Hij zocht de vijver met het eilandje en de wandelpaden langs de oever, het groene hart onder de stenen boezem van de stad. Hij liep te wankelen onder de rode hemel, waar de gele vingers van de schijnwerpers elkaar kruisten, onder het witte licht van de langzaam omlaagzwevende lichtkogels. Hij snakte naar adem, liep met reutelende longen langs de rij vaalgele tramwagens, barakken, tramwagens, barakken, verder, verder...

‘Hé, joh, we zijn er!’

Christian draaide zich om en zag de dikke Mehlhorn bij een gespleten boomstronk die op manshoogte was afgebroken. Christians ademhaling ging zwaar en hij zag de dingen om zich heen als

door een waas. De boomstronk. De langgerekte barak. De smalle strook grind voor de deur. Hij liep naar de anderen toe.

Ze gingen het huis binnen en kwamen in een halfdonkere gang. Ze vonden hun kamer. Christian wankelde als laatste naar binnen, hij liet de deur open en plofte op het onopgemaakte ijzeren bed. Hij trok de rugzak van zijn schouders, de kartonnen koffer had hij bij de deur al neergezet, hij schoof de rugzak naar het voeteneinde van het bed en ging languit liggen. Hij voelde zich van alle lasten bevrijd, leeggezogen, opgetild door een plotselinge lichtheid die hem bijna gewichtloos maakte. De anderen keurden hun bed en hun kast en zetten overal in de kamer spullen neer. Christians oog viel op een mozaïek van tijdschriftplaatjes die boven zijn bed met punaises op de muur waren geprikt: afbeeldingen van naakte vrouwen, de jazztrompettist Louis Armstrong, een rondborstige zangeres met opengesperde mond, een wolkenkrabber die steil oprees in een frambooskleurige lucht. Hij bespeurde een dof geknor in zijn maag en realiseerde zich ineens dat hij sinds gisteren niets had gegeten.

In de kamer stonden vier bedden, vier kasten, vier stoelen en een tafel; naast ieder bed bevond zich een kruk die als nachtkastje diende. Christian bekeek de inrichting, die er door het gescheurde *Igelit*-gordijn en het bungelende peertje niet gezelliger op werd. Door de dunne muren hoorde hij hoe andere nieuwelingen zich in de kamers ernaast installeerden, hij hoorde matrassen piepen, iemand verschoof een kast, een raam werd opengezet en er viel iets op de grond. De nieuwelingen hadden zich over het kamp verspreid. Op de bovenverdieping speelde iemand mondharmonica. *Op de beide bloeit een bloempje*. Het liedje dwarrelde door de ramen naar buiten, broos en bespottelijk.

Mehlhorn had zijn ondergoed opgeborgen. Hij hing een hangslot aan zijn kast, draaide het op slot en stak de sleutel in zijn broekzak. Mehlhorn had een dik papegezicht met heel lichte, voortdurend knipperende ogen. Hij had het beste bed in beslag genomen,

bij het raam, en de enige kast waar geen plank, haak of richel in ontbrak. Christian dacht: Er ontgaat hem niets, hij geeft zijn ogen goed de kost. Hij zal hier waarschijnlijk snel iets bereiken, hij is zo'n figuur die steeds weer op zijn pootjes terechtkomt. Mehlhorn zei dat hij zijn dekens ging ophalen bij de administratie. Of er iemand meeging. Er ging niemand mee.

Loose haalde een gitaar uit een linnen zak. Hij zat vol krassen, van de kast was een driehoekje lak afgesprongen en op de hals zaten lichte vingervlekken. Loose tokkelde een paar akkoorden en hing het instrument toen aan een spijker boven zijn bed. Op dat moment herkende Christian hem. Hij was een van degenen die gisteren in Chemnitz niet met de betoging hadden meegedaan. Ze hadden zitten wachten op hun medisch attest, op het stempel GOEDGEKEURD VOOR DE MIJNBOW, en de luidsprekers in de gangen van het voormalige arbeidsbureau hadden van kwartier tot kwartier krakend opgeroepen om deel te nemen aan de grote betoging voor de nieuwe regering. Christian was niet meegegaan en samen met hem waren er zeker nog tien van de tweehonderd pas aangeworven kompels achtergebleven, onder wie Loose. Christian had hem in een hoek op een protserige leren bank zien zitten, hij had net als nu op zijn gitaar getokkeld, met vier of vijf kompels om zich heen.

Door de betoging had het werk van de artsen bijna drie uur stilgelegen, pas tegen acht uur 's avonds waren ze doorgedaan met de keuringen, die tot in de nacht hadden geduurd. Rond middernacht was iemand op het idee gekomen dat de kompels die klaar waren eigenlijk al wel konden vertrekken, de bussen stonden gereed. Per groep – schacht huppeldepup, schacht huppeldepup, ertsverwerking – waren ze naar verschillende bussen gedirigeerd. Er waren er nog veel achtergebleven. In het holst van de nacht waren ze aangekomen in Bermsthal. Daar hadden een hoop mensen rondgehangen en niemand wist hoe het verder moest. Pas tegen de ochtend waren ze eindelijk naar dit kamp gebracht.

Christian stond op en begon de inhoud van zijn rugzak in de kast te leggen. Daarna maakte hij de kartonnen koffer open, bovenop lagen een stuk of tien boeken, die hij zorgvuldig op een stapeltje op het nachtkrukje legde. Axel Munthe, Traven, Tucholsky. Het boek van Tucholsky was een uitgave van voor de oorlog. Professor Reinhardt Kleinschmidt had het van de ondergang gered en het op een avond cadeau gedaan aan zijn zoon. Dat moest alweer twee jaar geleden zijn, maar Christian wist het nog precies.

Hij had aan een opstel over het onderwerp 'Orde' zitten werken, simpelweg 'Orde'. En hij had iets over beschaafde volkeren geschreven, over de basisvoorwaarden voor het menselijk bestaan. Die dag had zijn vader zijn schrift willen zien, iets wat bijna nooit voorkwam, en bij het lezen van de woorden 'het blanke ras' had zijn vader gezegd dat het tijd werd dat hij, Christian, die onzin uit zijn hoofd zette. Hij had de tijd genomen om zijn zoon de les te lezen. In het kort kwam het erop neer dat de mensen volgens hem een godsbegrip nodig hadden om te kunnen leven, maar het hing helemaal van de heersende opvattingen en structuren af welke afgoderij tot alleenzaligmakende religie werd verheven. Of de afgod nu God, democratie, ras of klasse heette, het waren allemaal uiterst nuttige verzinsels, bedoeld om een systeem op te zetten met behulp waarvan men kon regeren en de geregeerden het gevoel kon geven dat ze werden geregeerd op de verstandigste manier die er was. 'Ik nam in ogeschouw alle daden die onder de zon verricht worden, en zie: alles is ijdelheid en najagen van wind! Prediker 1:14.' Daarna was hij weggelopen. Christian wist allang dat zijn vader net als alle volwassenen een echt gesprek uit de weg ging. Hij maakte het overal mee: uitvluchten, halfslachtige antwoorden. Waarheden waren steeds moeilijker te vinden, er was nauwelijks iets in de wereld wat overeind bleef als je het onderzocht, nauwelijks iets wat de grote woorden die erover waren gezegd ook echt waarmaakte.

Christian schrok op. Hij hoorde achter zich de deur dichtslaan,

hoorde voetstappen, legde het boek op de nachtkruk en draaide zich om. De man die binnenkwam, had hij al eerder gezien.

Fischer stond bij de tafel en nam hen zwiingend op. Hij begon in een beduimd notitieboekje te bladeren. Zijn vingers streken over de bladzijden, zijn wijsvinger ging naar zijn mond en bleef daar een hele tijd. Zijn handen leken te groot voor pen en papier, ze leken gemaakt voor gewichtiger dingen. Fischer keek de kamer rond. Hij stond daar alsof hij voorlopig niet weg zou gaan, keek Christian aan en vroeg: 'Kleinschmidt?'

'Ja,' zei Christian.

'Gymnasium,' zei Fischer zachtjes, '10-8-'32.' En hardop: 'Wat had je voor natuurkunde?'

'Een tien,' zei Christian verbaasd. Hij zat nog op de rand van het bed en dacht aan iets anders. Hij dacht: Arbeiders spreken je altijd met 'je' aan. 'U' leek bestemd voor superieuren, welgestelden, ouderen misschien. Dus hij stelde hier niets voor, dat was duidelijk, wat telde, was het hier en nu. En daar stond Fischer, niet weg te denken, niet over het hoofd te zien. Hij legde uit dat ze op zijn afdeling kwamen, in zijn ploeg. Eerst zouden ze als sleper werken, daarna werd er verder gekeken. Dus zo zag een mijnopzichter eruit. Ze hadden ook houwens nodig, en schietmeesters, mijnmeters, radiometristen. Bij dat laatste woord keek hij naar Christian. Maar die kon zich bij een sleper of een radiometrist niets voorstellen. In de bus hadden ze het over schrijfwerk en de geneeskundige dienst gehad, twee oude mannen hadden hun die hoop gegeven. Het werk van een houwer was afbeulerij, hadden ze gezegd. Daarna waren de omgangsvormen besproken die hier volgens hen gangbaar waren. Wildwesttaferelen, oorlogsgebied, zonder Russisch legitimatiebewijs kwam je er niet in en niet uit. Verder: zuipen, vechten, belachelijke lonen, eten een zesje. Christian had zich voorgenomen alleen te geloven wat hij zag. Wat hij tot nu toe had gezien, zei hem weinig. Hooguit dat je hier geen kapsones moest hebben.